

En viktig bok om socialismen men med stora svagheter

JOHAN LÖNNROTH

RECENSION

Erik Ohlin Wright: Antikapitalism – strategier och möjligheter i det tjugoförsta århundradet, Daidalos 2020, 230 sidor, ISBN 978-9-171-73590-4.

När jag började studera nationalekonomi i mitten av 1960-talet fick vi lära oss att det fanns två sorters ekonomiskt politiska system: marknadsekonomi – obs att begreppet kapitalism sällan användes – med parlamentarisk demokrati och planekonomi med politisk diktatur. Visserligen talade 1969 års ekonomipristagare Jan Tinbergen om att systemen konvergerade i och med en växande offentlig sektor i marknadsekonomierna och marknadsreformer i planekonomierna. Men systemen var ändå väsensskilda. Den jugoslaviska förment arbetarstyrda marknadsocialismen nämndes främst i fotnoter.

Vi som tillhörde vänstern bland nationalekonomerna tvangs motvilligt erkänna att Assar Lindbeck (1970) hade en poäng när han i Den nya vänsterns politiska ekonomi påpekade att vi kritiserade både den kapitalistiska marknadsekonomin och den sovjetiska byråkratiska diktaturen, men vi hade inget eget tydligt alternativ.

I och med sammanbrottet i Östeuropa och det kinesiska kommunistpartiets statskapitalistiska systemskifte blev begreppet socialism för ett par decennier framåt mer eller mindre oanvändbart. I en artikel publicerad 2008 (s 1) skrev Bo Rothstein:

Vänstern är mot det nationella och det globaliserade kapitalets makt i alla dess former ("bekämpa kapitalets makt") men vad som skulle kunna komma dess ställe har närmast formen av ett stort svart hål.

Socialdemokratin skrev in i sitt nu gällande partiprogram från 2013:

Fria och jämlika människor i ett solidariskt samhälle är den demokratiska socialismens mål.

Och Vänsterpartiet skrev in i sitt nu gällande partiprogram från 2016:

Socialismen kan inte vara något annat än demokratins och frihetens förverkligande.¹

Dessa vackra mål kan nog samtliga andra svenska riksdagspartier ställa sig bakom, bara det inte kallas socialism.

Men sedan tre decennier gått efter 1989 har vi kunnat se ett nyväckt intresse för "postkapitalismen" – det som ska komma efter kapitalismen – och för socialismen som ett ekonomiskt och politiskt system. Den amerikanske sociologen Erik Ohlin Wright (EOW) är sedan länge en av de ledande deltagarna i denna debatt. I sin nya bok Antikapitalism – strategier och möjligheter i det tjugoförsta århundradet bidrar han till denna pånyttfödelse.

EOW framhåller, som den lärjunge till Marx han är, kapitalismens förmåga att "skapa massiva produktivitetsökningar" (s 17). Han skriver också att kapitalismens uppkomst och utveckling är "nära förbunden med individuell frihet för många människor" (s 18). Men vad menar han då med kapitalism? Han skriver att kapitalism definieras som en kombination av en marknad med privat ägande av produktionsmedlen och anställning av lönarbetare som rekryteras på arbetsmarknaden. Och att det är ett misstag att likställa kapitalism med marknader. Och att det är möjligt att ha marknader utan kapitalism. Egentligen är det märkligt att det ska behöva sägas. Marknaderna fanns före kapita-

Johan Lönnroth är fil lic i matematik, docent i nationalekonomi och fd vice partiordförande i Vänsterpartiet.

¹ Se kapitel 3 i Lönnroth m fl (2017) för en mer grundlig genomgång av den svenska debatten om socialismen.

lismen och de kommer att överleva den. Men måste kapitalismen vara präglad av marknader? Hade inte Tyskland under Hitler starka drag av en kapitalistisk planekonomi?

Det ekonomiska system Marx analyserade var ganska renodlat: Kapitalister ägde alla produktionsmedel och arbetaren var proletär som tvangs sälja sin arbetskraft för att överleva. EOW nyanserar den bilden när han beskriver den nutida kapitalismen: Den resulterar i en "ojämn fördelning av makt mellan kapital och arbete" (s 46). Men kapitalägarnas inkomster är bara "delvis" ett resultat av exploatering av arbetarna. Kapitalistiska arbetsplatser "kan liknas vid diktaturer", men det finns företagsägare som låter sina anställda arbeta "autonomt", även om det inte är profitmaximerande (s 52). Men det är fortfarande ägaren som avgör om de anställda ska medges en sådan autonomi.

EOW skriver också att faktiska ekonomiska system är en "nog så rörig blandning av kapitalistiska och icke-kapitalistiska relationer". Det finns också statligt ägda företag som verkar på en marknad – "statskapitalism" (s 20). Och i stället för en allt homogenare och sammansvetsad arbetarklass, som Marx trodde skulle växa fram, har klasstrukturen blivit mer komplex. Det finns både kooperativ och småföretag i vilka ägarna själva arbetar. EOW skriver:

Professioner som kräver hög utbildning, företagsledare och många egenföretagare intar vad jag kallar motsägelsefulla klasspositioner och deras intressen vad angår kapitalismen är sammansatta och ofta motsägelsefulla (s 23).

EOW:s bild av den moderna kapitalismen är rimlig. Ändå kan jag sakna en tydligare definition. Hur stor andel av företagen ska ägas av personer som i huvudsak lever på sitt ägande och som inte själva arbetar i dem för att ett sam-

hälle ska kallas kapitalistiskt?

Och vad menar EOW med den socialism som ska ersätta kapitalismen? Han skriver:

Socialism är i grunden ekvivalent med ekonomisk demokrati (s 109).

Och vad menas då med det? Han förespråkar en "demokratisk marknadssocialism" inom vilken fördelningen och användningen av resurser för olika syften sker genom utövandet av "social makt". Och under socialismen styrs investeringsprocessen och produktionen av institutioner som "låter vanliga människor delta kollektivt i beslut om vad som skall göras" (s 109).

Vad innebär då detta? Om en parlamentarisk demokrati fungerar så bra att politikerna via staten i huvudsak gör det "vanliga människor" vill, är den då socialistisk? Jag tvivlar på att det är det EOW menar, men han utvecklar tyvärr inte saken vidare.

Vidare hävdar EOW att i en demokratisk socialistisk ekonomi skulle de grundläggande demokratiska rättigheterna också gälla på arbetsplatsen. Även innebörden av det är oklar. Räcker det med full yttrandefrihet, förenings- och församlingsfrihet? Eller ingår också rätten att delta i besluten om vad som ska produceras och hur?

I det EOW kallar "ett rättvist samhälle" ska alla ha i stort sett samma tillgång till de materiella och sociala medel som krävs för ett "blomstrande" liv (s 34). Och detta ska gälla även kommande generationer. Men är socialismen nödvändigtvis "rättvis"? Och vad är det i så fall som avgör om ett samhälle är socialistiskt? Ägandet eller rättvisan? Var exempelvis Sverige socialistiskt då vi hade en av världens jämnaste inkomstfördelningar i mitten av 1970-talet?

EOW skriver vidare:

I en socialistisk ekonomi skulle arbetarkollektiven kunna utgöra en

mera omfattande sektor, kanske till och med den dominerande organisationsformen för företag som ägnar sig åt produktion för marknaden för varor och tjänster (s 119).

På Wigforss tid kallades denna kooperativa form av socialism ”gillesocialism”. Den är besläktad med den arbetarstyrda marknadssocialism som byggdes upp i Jugoslavien efter det att Tito bröt med Stalin 1948. Fast med den avgörande skillnaden att det inte ska vara staten, utan de som arbetar i företagen, som inte bara styr dem utan också äger dem.

I boken *Den Tredje Vänstern* (Lönnroth m fl 2017) behandlar vi samma företeelse, som vi kallar frihetlig socialism. Vi tar i vår bok också upp de problem som arbetarstyret och arbetarägandet innebär: Risken för att de som arbetar i ett företag bara anställer de unga och friska, som i byggen med lagackord. Och hur ska nya medlemmar som kommer in få del av ägandet? EOW problematiserar aldrig den kooperativa socialismens problem.

Än mer problematiskt blir det när EOW tar upp banker och finansmarknad:

I en socialistisk ekonomi skulle bankerna behandlas som allmännyttiga institutioner och deras uppgift skulle omfatta en rad sociala angelägenheter. Mera specifikt skulle de vara bemyndigade att beakta de positiva sociala effekterna av lån riktade till olika slags företag och projekt (s 130).

EOW hävdar vidare att ett villkor för att en socialistisk demokrati ska kunna fungera är att kontroll av de globala kapitalrörelserna återinförs så att det blir ”lättare för staterna att göra egna ekonomiska prioriteringar” (s 131). Det låter väl bra? Men är det realistiskt? Jag tvivlar.

För det första är det skillnad på USA

och den lilla öppna svenska kapitalismen när det gäller makten över pengarna. Att återreglera finansmarknaden kan kanske i viss utsträckning göras i USA med sin världsvaluta. Men att återinföra kredit- och valutaregleringarna i Sverige är nog omöjligt. Det får ske på dels EU-nivån, dels globalt via centralbankernas samarbetsorgan Bank for International Settlements eller liknande.

Men om vi antar att sådana kontroller har införts, kan staten styra den inhemska fördelningen av pengar? Brus och Laski (1988) tar i sin *From Marx to the Market* upp kapitalmarknadens problem i Jugoslavien. De hävdar att när staten 1976 centraliserade makten över bankerna och styrde krediterna mer för att utjämna skillnader än efter lönsamhet, så tappade de framgångsrika företagen intresse av att expandera. Slutsatsen är att även den arbetarstyrda socialismen behöver en fungerande kapitalmarknad.

När EOW beskrivit sin socialism blir nästa fråga hur den ska införas. Han anger fyra olika vägar. Först den revolutionära som bygger på Marx och Lenin. EOW skriver att den ”erbjuder en tilltalande framställning av hur det skall gå till att avskaffa kapitalismen” (s 66). Något jag inte förstår, eftersom han genast därefter konstaterar att den sk socialismen i Sovjetunionen och senare i Östeuropa inte höll i längden. Den revolutionära socialismen ligger enligt min mening liksom den planhushållande statssocialismen på ideologiernas kyrkogård.

Den andra väg mot socialism som EOW anger är att genom statliga reformer ”uppifrån” gå mot socialism. Den ledde till stora framgångar under socialdemokratins ledning under det EOW kallar ”kapitalismens gyllene epok” efter det andra världskriget (s 66). Men i förening med globaliseringen har, skriver han, finanskapitalismens tillväxt lett till massiva förmögenhetsökningar och

inkomstskillnader som gjort att också den vägen blev alltmer svårframkomlig.

EOW nämner också Anna Hedborgs och Rudolf Meidners förslag till löntagarfonder från 1975 som ”i praktiken var ett sätt att stegvis avveckla kapitalismen”. Han nämner också att motståndet var hårt och att ”socialdemokraterna retirerade till tämjandets tryggare jaktmarker” (s 92). Han kunde också ha nämnt att fondförslaget innehöll ett erbjudande: Om facken blev delägare skulle de också bete sig mer ansvarsfullt i löneförhandlingarna. Avsättningen av en del av vinsten till fondaktier skulle för övrigt också vara avdragsgill.

De förändringar som främst gjorde tämjandets strategi oframkomlig kallar EOW ”nyliberalism” (s 78). Men den globala uppvärmningen ”kommer antagligen att innebära nyliberalismens slut som en specifik form av kapitalism” (s 159). Det förvånar mig att EOW här helt i strid med Marx historiematerialism blandar ihop en ideologi med ett produktionssätt. För övrigt tycker jag att EOW liksom stora delar av vänstern i övrigt kraftigt överskattar nyliberalismen. I en värld med ledarfigurer som Xi, Trump och Putin ligger all slags liberalism i dag illa till.

EOW:s egen väg ser ut så här:

Att undergräva kapitalismen är den trovärdigaste strategiska visionen om man vill övervinna kapitalismen under det tjugoförsta århundradet ... denna linje förenar en i civilsamhället baserad gräsrotspolitik för motstånd mot och flykt från kapitalismen med en mera toppstyrd, på staten inriktad strategi för att tämja och stegvis avveckla kapitalismen (s 65, 93).

Motstånd och flykt? Jag trodde det var oförenliga storheter. Så vad menar EOW mer konkret? Det handlar om att ”etablera de livskraftigaste emancipatoriska arterna av icke-kapitalistisk ekonomisk

verksamhet”. EOW lyfter också fram ”icke-hierarkiska nätverk” med Wikipedia som det mest kända exemplet. Även Linux och andra ”kunskapsallmänningar” hoppas han ska sprida sig från sina ”smala nischer” och därmed förändra det kapitalistiska ”ekosystemet” som helhet (s 97, 136). Resonemanget liknar det som vi för i Den Tredje Vänstern där vi försöker lyfta fram de informations-tekniska och andra kunskapsberoende produktivkrafters ökande roll i de mest avancerade företagen.

Och vad menas med den ”toppstyrd staten”? Enligt EOW bör statlig tjänsteproduktion omfatta ungefär de verksamheter som vi finansierar med skatter i Sverige vilket är det som vänstern i USA med Bernie Sanders i spetsen kallar socialism. Att detta skulle vara en gentemot kapitalismen ”undergrävande” strategi är nog mer naturligt för dem än för oss. Också här saknar jag en problematisering. Hur ska välfärdsstaterna klara att säkra sina skatteinkomster i en värld där pengarna flyr till skatteparadis?

I EOW:s socialistiska strategi ingår också ”en obetingad basinkomst” som han tror skulle eliminera fattigdom och främja social rättvisa (s 114). Här saknar jag också en problematisering. Kritiker har pekat på att basinkomst dels leder till minskat arbetskraftsutbud, dels ökar risken för att den medelklass som i dag har socialförsäkringar byggda på inkomstbortfallsprincipen ska ansluta sig till högerens krav på lägre skatter.

I det sista kapitlet tar EOW upp vilka politiska aktörer som ska bära fram denna undergrävandets socialistiska strategi. Han ser ingen politisk rörelse som i dag omfattar en sådan. Men han skriver också att ”vissa impulser i denna riktning” står att finna hos politiska partier som har nära band med progressiva sociala rörelser, som Syriza i Grekland och Podemos i Spanien (s 99). Vissa tendenser till att vilja undergräva kapitalis-

men "ekar också med ungdomlig entusiasm" inom en del etablerade center-vänsterpartier – som bl a Bernie Sanders anhängare i Demokratiska partiet och "Corbyns styrkor" inom det brittiska Labourpartiet (s 100).

Tragiskt nog avled EOW i januari 2019. Så han slapp uppleva motgångarna för Sanders och Corbyn.

I vänsterns sökande efter en återupprättad och demokratisk socialism har Ohlin Wright genom denna bok, trots sina många svagheter, ställt de viktiga frågorna och därmed gett ett viktigt bidrag. Vi andra socialister får försöka fortsätta leta efter svaren.

REFERENSER

Brus, W och K Laski (1988), *From Marx to the Market*, Clarendon Press, Oxford.

Lindbeck, A (1970), *Den nya vänsterns politiska ekonomi*, Bokförlaget Aldus/Bonniers, Stockholm.

Lönnroth, J, J Sand och A-M Ljungberg (2017), *Den tredje vänstern – för en global frihetlig socialism*, Korpens förlag, Göteborg.

Rothstein, B (2008), "Demokratisk socialism – ett historiskt misslyckande och dess förklaring", *Häftet för kritiska studier*, nr 5.

Socialdemokratiska Arbetarepartiets parti-program (2013), https://www.socialdemokraterna.se/download/18.12ce554f16be946d04640b87/1568881590520/ett-program-for-forandring_2013.pdf.

Vänsterpartiets parti-program (2016), <https://www.vansterpartiet.se/resursbank/partiprogram/>.